МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 5

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ

Київ 2003

УДК 321.01+321.7+328.1
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М43

Редакційна колегія

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор
Гайченко В. А., д-р біол. наук, проф. — заступник головного редактора
Корінний М. М., канд. іст. наук, доц. — відповідальний редактор
Марусєва О. А. — відповідальний секретар

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., *Федоренко В. Г.*, д-р екон. наук, проф., *Титова Н. А.*, д-р екон. наук, проф., *Куценко В. І.*, д-р екон. наук, проф., *Осокіна В. В.*, канд. екон. наук, проф., *Онищенко В. П.*, д-р екон. наук, проф.

Психологічні науки

Максименко С. Д., д-р психол. наук, проф., акад. АПН, *Балл Г. А.*, д-р психол. наук, проф., *Ложкін Г. В.*, д-р психол. наук, проф., *Коломінський Н. Л.*, д-р психол. наук, проф., *Чуприков А. П.*, д-р мед. наук, проф., *Бурлачук Л. Ф.*, д-р психол. наук, проф., чл.-кор. АПН

Соціологічні науки

Судаков В. І., д-р соціол. наук, проф., *Ручка А. О.*, д-р філос. наук, проф., *Шкляр Л. Є.*, д-р політ. наук, проф., *Пилипенко В. Є.*, д-р соціол. наук, проф., *Танченко В. В.*, д-р філос. наук, проф.

Політичні науки

Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., *Бебик В. М.*, д-р політ. наук, проф., *Горбатенко В. П.*, д-р політ. наук, проф., *Храмов В. О.*, д-р політ. наук, проф., *Шуба О. В.*, д-р політ. наук, проф.

Юридичні науки

Мироненко Н. М., д-р юрид. наук, проф., *Марчук В. М.*, д-р юрид. наук, проф., *Скрипнюк О. В.*, д-р юрид. наук, проф., *Калюжний Р. А.*, д-р юрид. наук, проф., *Бабкін В. Д.*, д-р юрид. наук, проф.

Менеджмент

Федулова Л. І., д-р екон. наук, проф., *Гаєвський Б. А.*, д-р філос. наук, проф., *Дахно І. І.*, д-р екон. наук, проф., *Дмитренко Г. А.*, д-р екон. наук, проф., *Воротіна Л. І.*, д-р екон. наук, проф.

Рекомендовано Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 4 від 05.06.02)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М43 Наукові праці МАУП / Редкол.: М. Ф. Головатий (голов. ред.) та ін. — К.: МАУП, 2001. — ISBN 966-608-120-2

Вип. 5: Актуальні питання політології. — 2003. — 168 с. — Бібліогр. в кінці ст.

ISBN 966-608-253-5

У збірнику розглядаються актуальні питання, що стосуються сучасного становища України у світовому просторі, визначаються пріоритети у виборі стратегії її внутрішньої та зовнішньої політики.

Для науковців, викладачів, державних службовців, усіх, хто цікавиться питаннями політології.

Збірник "Наукові праці МАУП" зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, у якому висвітлюються результати новітніх наукових досліджень в галузях економіки, менеджменту, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+66.0я43

ISBN 966-608-120-2
ISBN 966-608-253-5

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2003

ЗМІСТ

Г. Ф. Хоружий
Проблеми ідентичності на зламі тисячоліть 5

А. І. Кудряченко
Верховна Рада України на шляху утвердження парламентаризму 9

С. В. Сьомін
Церква у політичному житті українського суспільства 21

Д. І. Ткач
Державні Збори Угорської Республіки (досвід постсоціалістичного парламентаризму) 34

О. В. Шуба
Діалог — шлях до єдності українського православ'я 46

Т. Блистів
Вдосконалення владних відносин у процесі становлення громадянського суспільства в Україні . 53

О. О. Чемшит
Участь у політичному житті за демократичних умов: постановка проблеми 57

Т. К. Пояркова
Регіональний вимір як якісний зріз демократичної трансформації 63

Н. А. Сергиенко, М. Н. Твердохлеб
Какая демократия нам нужна? 70

О. В. Северенчук
Проблема влади в контексті генези людського розвитку: політологічний аспект 76

О. І. Салтовський
Юліан Бачинський: марксистське обгрунтування державно-політичної самостійності України 79

В. О. Храмов
Європейський Союз перед викликами часу: оновлення моделі прийняття рішень 86

А. І. Кудряченко, Н. І. Білогруд
Економічне зростання Європейського Союзу в епоху глобалізації 92

І. А. Хижняк
Теоретичні проблеми громадянського суспільства у країнах Заходу періоду постіндустріальних трансформацій 102

В. П. Андрущенко
Освіта України у світлі суспільних проблем і суперечностей 111

О. Л. Лукаш
Правові засади вдосконалення виборів до Верховної Ради України і практичні реалії 2002 року 118

О. В. Рублюк
Стратегія політичного вирішення державно-церковних відносин в Україні 127

В. И. Судаков
Противоречия становления демократического порядка в постсоветских государствах как фактор формирования новой парадигмы политического управления 130

Д. І. Акімов
Громадянське суспільство і громадянська активність як чинники демократичного розвитку України (теоретико-методологічний і технологічний аспекти дослідження) 135

В. А. Шило, А. Т. Дамиров, А. К. Волынский
Проблемы научно-технической политики в переходном обществе 141

Т. В. Бурак
Деякі аспекти державної виконавчої влади в системі розподілу влад: історія і сучасність 147

Ю. В. Ясенчук

Парламент і уряд України: кроки до співпраці 151

І. І. Климкова

Дієвість виборчої системи: фактори впливу (у контексті діючих виборчих систем України і Білорусі) 154

Ю. А. Лесько

Политическое сознание: пути модернизации 158

С. М. Грицай

Інтелігенція в сучасній політичній системі (за матеріалами Сумської області) 162

УДК 001.891.3:323.2

І. А. ХИЖНЯК, д-р іст. наук, проф.
(Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ)

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У КРАЇНАХ ЗАХОДУ ПЕРІОДУ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 5, с. 102–110

Перебіг подій під час виборчих перегонів до Верховної Ради України 2002 року дали потужний імпульс для пошуку нових поглядів на низку теоретичних постулатів та соціологічних розробок моделей побудови сучасного суспільства, які існують у сучасній західній та вітчизняній історичній і політичній думці відносно досягнень та проблем в індустріально розвинених країнах (і, можливо, не тільки в них).

Серед великого розмаїття проблем, що теоретично розроблюються на Заході, особливо хотілося б звернути увагу на дві підсистеми і в певному сенсі навіть міждисциплінарні антиномії, що мають власні якісні параметри і на перший погляд лежать ніби у різних площинах (історичній, економічній, політичній і т. ін.), на нашу думку, безпосередньо взаємопов'язані і зумовлюють як соціальні умови взаємного існування, так і шляхи їх подальшого взаєморозвитку. Ідеться насамперед про економічну та постекономічну трансформацію земної цивілізації, рух історичного розвитку до більш зрілих форм соціального стану — перехід від індустріального до постіндустріального суспільства у рамках XX століття, а також про значно більш глибоке усвідомлення того факту, що поряд з економічними, соціально-політичними також важливе місце посідають соціокультурні, духовні і морально-естетичні перетворення. Саме про це свідчать також і перипетії, безпосередньо пов'язані з розвитком власне громадянського суспільства. Хоча одразу зазначимо, що, на превеликий жаль, сучасна західна і вітчизняна теоретична думка і досі не ставила перед собою за мету проаналізувати предметно кореляцію між цими двома феноменами, визначити їх взаємовплив, взаємозв'язки та взаємообумовленість, а також окреслити тенденції, які забезпечують їх розвиток. Тому, усвідомлюючи складність розгляду цієї проблеми саме у зазначеному аспекті, спробуємо знайти, принаймні певною мірою, точки дотику та взаємодії між постіндустріальним порядком та розвитком громадянського суспільства у промислово розвинених країнах сучасного світу. Ще однією проблемою при розв'язанні нашого завдання є те, що обидва зазначених явища все ще перебувають у процесі самоналагодження і саморозвитку, тому їх можна розглядати як такі, що ще мають потенціал удосконалення.

Продовживши своє існування в соціальних умовах постіндустріальної стадії розвитку, громадянське суспільство виявилось тим сприятливим середовищем, в якому з'явилася низка партикулярних рис та вимірів, що визначають як його нову сутність загалом, так і особливості взаємодії економічних, політичних та соціокультурних явищ і процесів [10, с. 16–19; 11, с. 25–27; 12, с. 11–13]. Означені реальні соціальні умови існування виходячи з теорії достатності розвитку як першої реакції соціологів, економістів та політологів на досягнення постіндустріальним соціумом етапу повної зрілості зумовили, у свою чергу, наявність визначальних або сталих (sustained) вимірів, що почали відповідати основним параметрам постіндустріалізму [4]. Саме вони і перейшли у площину реального функціонування в країнах Заходу приблизно з другої половини 70-х років XX ст. Відносно специфічних вимірів, які забезпечили подальший розвиток громадянського соціуму наприкінці XX — на початку XXI ст., то вони продовжили процес формування основоположних принципів, цінностей, орієнтацій та

© І. А. Хижняк, 2003

установок, що вказують на системоутворюючі характеристики громадянського суспільства як єдиної підсистеми вже в умовах прийдешнього історичного періоду. Окреслення визначальних або сталих та специфічних вимірів взаємодії та взаємообумовленості існування реальних соціальних умов (постіндустріальна стадія розвитку) та реального функціонування в них ключової категорії сучасного суспільствознавства (громадянського соціуму) дає можливість краще зрозуміти шляхи та параметри появи нових соціальних форм і визначити сутність багатоваріантності суспільного прогресу у XXI ст. Хоча тут одразу зазначимо, що деякі розглядувані положення мають дискусійних характер, а окремі з них слід розглядати скоріше у теоретичній площині, ніж у сфері практичного застосування.

Безперечним є те, що без економічного розвитку у сучасному світі неможливо розв'язати базові соціальні та політичні проблеми. Мало того, економічне зростання є невід'ємним фрагментом демократичного процесу. І об'єктивним є те, що не лежить у полі впливу суб'єктивних уподобань чи негативу того чи іншого політика чи політичної партії, а залежить від реального стану ментальних орієнтацій суспільства, його соціальних та морально-етичних установок, інтелектуальних спрямувань тощо. Ось чому однією з перших в економічному, політичному і соціальному відношенні була концепція постіндустріалізму про трисекторну модель суспільного виробництва (40-ві — 50-ті року), що розмежувала національну економіку на первинний (сільське господарство та видобувні галузі), вторинний (обробна промисловість) та третинний (сфера послуг) сектори; про стадії економічного зростання (50-ті — початок 60-х років), що часто ототожнюються з етапами розвитку цивілізації поряд з уявленнями про "єдине індустріальне суспільство", а також низка положень теорії конвергенції [3]. Зростання ролі особистості в економічному процесі послужило реальним поштовхом до початку соціальних перетворень у країнах Західної Європи, Північної Америки та Японії у 60-ті — на початку 70-х років.

Синтез підходів до розробки теорії постіндустріального соціуму у 60-х роках почав пізніше переходити у площину практичних втілень, де зростала роль науки та освіти, якісні зміни відбувались відносно місця і ролі знань та інформації у суспільному виробництві, коли все більше на виробничий процес стали впливати професійні менеджери та технократи. Зазначимо, що впровадження нововведень супроводжувалось активними дискусіями та полемікою на теоретичному рівні з приводу адекватності визначення соціального стану, що формується. Як приклад відзначимо появу нового понятійного ряду — "постбуржуазний", "постринковий", "постпідприємницький" або "посткапіталістичний". І все це базувалось на потужному фундаменті визнання того факту, що соціальний стан того часу міг характеризуватись як посттрадиційний, постцивілізаційний і навіть як постісторичний [7].

На нашу думку, досить важливим є також те, що ступінь верифікації соціальних умов постіндустріального суспільства відносно до відповідної фази розвитку громадянського соціуму залежить від двох причин: необхідно врахувати попередній спосіб виробництва; визначальні ознаки нового суспільства неможливо повною мірою описати або сформулювати, поки воно не досягне відповідного стану зрілості і самодостатності. Тут ідеться про значне зменшення можливостей прогнозування розвитку як окремих особистостей, так і соціуму загалом, невизначеності шляхів суспільного прогресу та про відчуження соціуму від активного суб'єкта. Зазначимо, що в постіндустріальну епоху на перший план виходить трансформація мотивів і стимулів у діяльності індивіда, виникають нові ціннісні орієнтири, культурні звичаї, устої та традиції. У зв'язку з цим у промислово розвинених країнах спостерігаються одночасно зміни в рівнях відкритості, самоорганізації, випадковості та наявності асиметрії, особливо з точки зору розширення ролі індивідуальної свідомості та поведінки. Це помітно у переносі акценту з поняття "Ми", який був визначальним у рисах індустріального суспільства (з усім притаманним йому комплексом індивідуалізму), на поняття "Я" [16]. А це, у свою чергу, є однією з сучасних ознак громадянського суспільства, де з метою розширення суспільне виробництво переходить у режим усунення кордонів між виробництвом і споживанням. У зв'язку з цим у поняття "виробництво" стали також включати як всі боки життєдіяльності індивіда, так і споживання ним виробленого продукту. Навіть такі поняття, як "споживча вартість" (use-value) та "обмінна вартість" (exchange value) з точки зору їх вартості і корисності підлягають переосмисленню з позицій їх забезпечення самовдосконалення індивіда. А в умовах сучасного громадянського суспільства справжній зміст корисності полягає не стільки в універсальній споживчій вартості, скільки в його високоіндивідуальній знаковій цінності (sign-value). Навіть сам характер споживання має нову конотацію —

consumation на відміну від традиційної *consomation* [2]. Ці ознаки мають більш сталий вигляд у країнах Західної Європи.

На тлі XX і XXI століть в соціальних умовах постіндустріалізму все рельєфніше проглядається продуктивність функції громадянського суспільства як чи не найдієвішої системи забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної та духовно-естетичної сфер. Зміни, що відбувалися за останні десятиліття, зумовили зрушення у стратегічних підходах до культурної адаптації громадянського суспільства до реалій постіндустріалізму. Розвиток культури, науки та освіти забезпечив соціокультурне та духовне відтворення громадського життя, дії функцій соціалізації, виховання та освіти молодого покоління. Все більше уваги стали приділяти розвитку індивідуальних якостей, ініціативи, громадської позиції індивіда [1, с. 267–301].

Перехід індустріально розвинених країн, насамперед США, до постіндустріального суспільства засвідчив, що в сучасних умовах у системі відносин у громадянському соціумі рівень впливу на процеси економічних факторів сумнівів не викликає, проте ними одними справа не обмежується. Різним суспільствам, в тому числі США, значною мірою характерна специфічна сукупність проявів культурно-політичного світогляду, причому ця культурна своєрідність носить відносно сталий, але змінюваний характер, що тісно пов'язано з життєздатністю демократичних інститутів, зокрема і громадянського суспільства [1, с. 211].

Є всі підстави стверджувати, що при оцінюванні потенціалу розвитку громадянського суспільства необхідно також виходити з конкретної оцінки певної системи соціальних зв'язків (в кожній країні вона має свою специфіку), в якій формуються і реалізуються економічні, професійні, культурні, релігійні та інші інтереси людей.

Контекст постіндустріальної стадії розвитку забезпечив нову конфігурацію меритократії в межах громадянського суспільства, яка стала одним з важливих елементів в системі обгрунтування її функціональних відмінностей від попередньої суспільної індустріальної системи. Ідеться про роль "влади знань" (інтелектуальної еліти) у порівнянні з роллю "влади грошей". Перебуваючи в ролі одного з провідних елементів соціальної дії в громадянському суспільстві, інтелектуальна еліта має всі ознаки групи з функціональною взаємозалежністю її членів. Її існування забезпечується, з одного боку, різнофакторними інтересами, цінностями та установками її учасників, а з іншого — взаємною залежністю під час реалізації спільних інтересів, цілей і прагнень. При цьому ступінь життєздатності цих інтересів має пряму пропорцію з її функціональною ефективністю та чіткою окресленістю цілей. Як і будь-яка суспільна інституція, вона має свій статусний ряд та ієрархічне ранжування. Причому в будь-який момент ця ієрархія може змінитись у відповідності зі зміною в ній рольових функцій і прагнень, а це у результаті може привести до непередбачуваних наслідків. Відзначимо, що зараз дві третини студентів провідних університетів США мають батьків, річний прибуток яких не перевищує 100 тис. доларів. Проте нині інтелектуальна еліта є відкритою для нових членів, для чого здобуття освіти полегшується грантами та субсидіями, хоча зазначається, що "ніколи раніше американська привілейована еліта не була настільки небезпечно ізольованою від навколишнього світу" [13, с. 4].

Специфічним є також те, що становлення інтелектуальної еліти у громадянському соціумі в умовах постіндустріалізму проводить різко окреслену межу, яка відокремлює її від решти суспільства. Хоча на відміну від індустріальної на стадії постіндустріального розвитку ця нерівноправність виглядає досить виправдано, оскільки вона не споживає результати чужої праці, а навпаки — обертає собі на користь результати своєї. Проте це не служить оберігом від соціального конфлікту, коли велика кількість людей "змивається" з суспільного виробництва тією ж самою технологічною хвилею.

Переходячи у практичну площину, подамо фактори, що зумовлюють діяльність громадянського суспільства в постіндустріальний період (ДГСПП), у вигляді формули

$$\text{ДГСПП} = \frac{\text{ССДС} + \text{ЕЗРОСПП} + \text{ОВО(РТП)}}{(\text{ДПД})^2},$$

де ССДС — сукупність соціальної та духовної сфер; ЕЗРОСПП — економічне зростання і розв'язання основних соціальних та політичних проблем; ОВО(РТП) — окремо взята особистість при реалізації її творчого потенціалу; ДПД — дія принципів демократії як найвизначальних.

Аналіз функціонування специфічних вимірів громадянського суспільства в соціальних умовах постіндустріальної фази розвитку на початку XXI ст. вимагає більш комплексної концептуалізації предмета дослідження та більш чіткого і, можливо, певною мірою прискіпливого урахування тонкощів та нюансів у теоретичних побудовах.

Соціальні умови постіндустріалізму XXI століття: специфічні виміри громадянського суспільства

У соціальних умовах постіндустріальній стадії ми розглядаємо громадянське суспільство з позицій того, що у ньому соціальне життя відтворюється на добровільних самоутворюючих засадах за межами держави і регламентується за встановленими законом правилами гри.

Відмінність громадянського соціуму від решти суспільств полягає в тому, що в нього включають громадян, які здійснюють свою діяльність у суспільній сфері колективно з метою забезпечення реалізації своїх інтересів, прагнень та цілей, висування своїх вимог до держави. Громадянське суспільство займає проміжну позицію між приватною сферою та державою. Таким чином, воно виключає із сфери свого охоплення приватне та сімейне життя, групи за інтересами (рекреативні установи, різні клуби любителів рок- та поп-музики, товариства філателістів, релігійні секти тощо), а також політичні організації, що мають на меті прихід до влади. Правда, деякі американські дослідники сюди ж зараховують також комерційні структури, бізнесові прибуткові об'єднання та фірми*. Хоча ми вважаємо, що інститути бізнесу переважно належать до громадянського соціуму.

Основні актори громадянського суспільства потребують захисту від влади у визначеному законом порядку для збереження їх автономії та вільної діяльності. Отже, громадянське суспільство не тільки обмежує владу держави, а й при цьому окреслює межі легітимних повноважень самої держави, коли вони не виходять за рамки закону. Проте, коли сама держава не дотримується власних законів, ігнорує їх, чинить тиск та перешкоджає як публічній, так і іншій діяльності окремих індивідів та незалежних угруповань, навіть за таких умов громадянське суспільство може існувати, хоча і в дещо гіпотетичній дистортованій формі, а також за кондицій, що її конституенти уникають насильства та поважають плюралізм (як одна з невід'ємних складових специфічного виміру громадянського суспільства постіндустріального періоду) [18, с. 9–10, 15–16].

У XX столітті щось на зразок такого було у країнах так званої народної демократії, яка за задумом її творця, "батька всіх народів" Й. Сталіна, являла собою видозмінену диктатуру пролетаріату в "експортному варіанті" для країн Центральної та Південно-Східної Європи і передбачала, на відміну від її попередниці в "російському" виконанні, наявність у країні більше однієї партії і навіть різних політичних орієнтацій, але за наявності незмінної керівної і спрямовуючої ролі партії марксистсько-ленінського типу, назва якої значення не мала: в Угорщині — УСРП, у Східній Німеччині — СЄПГ і т. ін. Діяльність партій-сателітів була повністю підпорядкована діяльності партії про-радянського типу і практично не впливала ані на внутрішню, ані на зовнішню політику своєї країни.

Громадянське суспільство містить у собі досить широкий спектр різних інституцій — формальних і неформальних. Серед них можуть бути такі установи:

1) економічного профілю (які залучені до процесу виробництва, комерційні асоціації, установи, що забезпечують їх паблік рилейшнз);

2) культурного профілю (релігійні, етнічні, громадські, установи спільнот та інші, які захищають колективні права, цінності, права віруючих, громадські права тощо);

3) інформаційного та освітнього профілю (їх діяльність у сфері виробництва і розподілу продукції здійснюється з метою отримання прибутків та їх відсутності, а також розповсюдження суспільних знань, ідей, новин, інформації);

4) за інтересами (призначені для створення сприятливих умов або захисту спільних функціональних та матеріальних інтересів своїх членів, серед яких є робітники, ветерани, пенсіонери, члени професійних гільдій або організацій);

5) за галузевим розвитком (які об'єднують фінансові та інші ресурси індивідів з метою поліпшення інфраструктури, інституцій а також якості життя у спільнотах, де вони проживають);

6) за соціальним профілем (рухи за охорону навколишнього середовища, боротьба за права жінок, земельні реформи, захист прав споживачів);

7) за дотримання громадянських прав (пошук поза існуючою партійною системою шляхів поліпшення політичної системи з метою зробити її демократичнішою через проведення моніторингу з прав людини, робота з електоратом, проведення опитувань громадської думки, антико-

* Відомий американський дослідник сучасного громадянського соціуму Л. Даймонд виводить за його межі бізнесові структури виходячи з чисто прибуткового характеру їх діяльності. Такої ж думки додержується багато інших дослідників. Тому остаточно питання взаємовідносин інститутів бізнесу і громадянського суспільства і досі лишається невизначеним і полемічним [5].

рупційні заходи тощо). Остання позиція здебільшого стосується посткомуністичних країн та країн третього світу.

До складу громадянського суспільства також входять "ринок ідей" та вільний обіг інформаційних потоків. У ньому функціонують не тільки незалежні ЗМІ, а й інституції більш широкого культурного та інтелектуального профілю — університети, мозкові центри, видавництва, театри, компанії з виробництва кінопродукції, гільдії творчих працівників.

Як свідчить зазначене вище, очевидним є те, що громадянське суспільство не є якоюсь невизначеною категорією або синонімічною одиницею, яка тотожна поняттю "суспільство", або ще чимось таким, що не підходить ані під категорію держави, ані під статус офіційно зареєстрованої політичної партії. Мало того, у самому громадянському соціумі серед його несучих конструкцій, з одного боку, добровільних, самодостатніх, законослухняних громадських організацій, а з іншого — якихось соціальних груп, є суттєві відмінності. Насамперед основним пріоритетом у громадянському суспільстві є відносини з громадськими інституціями, часто-густо навіть за рахунок приватних. До того ж громадянське суспільство підтримує зв'язки з державою в дуже обмеженому режимі і ні в якому разі не претендує на перехід в офіційно владний режим або має на меті зайняти якусь формально-державну посадову позицію. Навпаки, громадські організації громадянського суспільства наполягають на поступках в одержанні певних дивідендів, змінах в політиці, зменшенні тиску та більшому ступені рахування з їх позицією державних установ. Громадські організації та соціальні рухи, які докладають зусиль до зміни самої природи держави, можна також кваліфікувати як одиниці соціальної дії громадянського суспільства. Проте наразі це може підходити і саме під зазначену вище категорію тільки у випадку, коли зусилля цих організацій насправді і доказово виходять з позицій громадської необхідності та соціальної справедливості і не мають на меті захопити владу в державі або діяти в інтересах якогось певного угруповання, яке задіяне у процесі зміни влади. Таким чином, паростки мирних громадських рухів за демократичні перетворення проростають саме з надр громадянського суспільства. Хоча для реалізації останніх позицій необхідно мати низку супутніх чинників, які у ході розвитку постіндустріалізму в перспективі можуть бути реалізовані, особливо в європейських країнах пострадянського періоду.

Однією з найзначущих відмінностей громадянського суспільства є плюралізм та урізноманітненість політичного спектру. У тій мірі, в якій будь-який релігійний, фундаменталістський, етнічно шовіністичний, революційний або ще якийсь екстремістський рух іде шляхом пошуку узурпації або монополізації влади у суспільстві, проголошуючи при цьому, що тільки він представляє законну силу, що має стати при владі, це суперечить плюралістичній, орієнтованій на ринкові відносини природі громадянського суспільства. Саме це є ще однією з найважливіших його рис, коли жодна з соціальних груп або політичних персоналій не може претендувати на беззастережне лідерство у представництві своїх інтересів або інтересів спільноти, яку він або вона представляють. Насправді у громадянському суспільстві різні групи мають репрезентувати різні інтереси.

Громадянське суспільство діє в автономному режимі відокремлено не тільки від держави і соціуму взагалі, а й від ще одного поля соціальної дії — політичного соціуму (по суті йдеться про партійну систему). Організації та інші об'єднання у громадянському суспільстві можуть формувати альянси з різними партіями. Але коли вони перебувають під впливом якоїсь однієї партії або партій, діють на користь їх гегемоністських зазіхань або спрямовують свої зусилля на діяльність в межах партійної системи, вони втрачають свою унікальну властивість — виступати в ролі посередника при здійсненні функцій, спрямованих на ствердження демократії.

Специфічні виміри функцій демократії громадянського суспільства постіндустріального періоду

Основоположною функцією демократії у громадянському суспільстві за будь-яких соціальних умов є забезпечення наявності необхідних кондицій для обмеження влади держави, а отже, посилення контролю над державою з боку суспільства та орієнтація на демократичні політичні інституції як на найдієвіший інструмент для здійснення цього контролю. Ця функція має два вектори спрямування і дія її досить рельєфно виявляється також на рівні теорії та практики міжнародних відносин [9, с. 204; 14, с. 52]. Насамперед це відстеження та моніторинг з метою стримання можливості спокуси демонстрації своєї сили на міжнародній арені демократичними державами, а також демократизація країн з авторитарними формами правління. Мобілізація всіх наявних ресурсів громадянського суспільства

є також одним з найдієвіших інструментів для демонстрації перед світовою спільнотою випадків різного роду порушень законодавчої бази у країнах з недемократичними режимами.

На особливу увагу заслуговує також і те, як функція демократії громадянського суспільства здійснювалась протягом двох останніх десятиліть XX ст. у державах з демократичними формами правління, і головне — у якому напрямі в них розвивалась теоретична думка з приводу пошуку шляхів взаємовідносин демократії і громадянського соціуму. На одну з наявних теоретичних концепцій варто звернути увагу. Ідеться про відродження ідеї, що з'явилась у XVIII ст., щодо ототожнення опозиції і громадянського суспільства та приведення їх в кінцевому підсумку під один знаменник [8]. Про небажаність наслідків від таких підходів та ступінь їх непередбаченості йтиметься нижче.

Громадянське суспільство можна також розглядати як один із дієвих факторів підтримки функціонування демократичних урядів, який одночасно виконує контролюючу функцію як щодо можливих зловживань та порушень чинного законодавства, так і щодо підтримки діяльності уряду громадськістю. Безумовно, коли громадянське суспільство діє у потужному режимі, ефективність його діяльності щодо оптимізації та підтримки демократії вища, ніж у періоди, коли демократія тільки починає набирати обертів. Навіть незначні реальні кроки просування шляхом постіндустріалізму, як це не парадоксально виглядає на перший погляд, завдають дуже відчутних ударів по становленню демократії і законності у країнах, що йдуть шляхом становлення і розвитку у них громадянського суспільства. Мало того, навіть галасливі кампанії про засилля корупції та заклики до народу пережити важкі часи, затягнувши пояси, сприймаються не так хворобливо. Нові демократії, які виникли на руїнах авторитарних режимів, особливо болісно відчувають відсутність чітко налагодженої, нехай навіть і бюрократичної, системи, діючої в межах існуючої законодавчої бази, яка могла б тримати у шорах доморощений криміналітет і не тільки його. Проте без вільної з належною для неї в'їдливістю та настирністю преси, а також груп громадянської підтримки, які постійно всім загалом виступають за реформи, корупція буде мати сприятливий грунт для свого розвитку.

Громадянське суспільство може бути також ареною розвитку таких атрибутів демократії, як толерантність, виваженість, бажання йти на компроміс, поважати думку свого візаві. Всі ці цінності стають нормою, набувають постійного підгрунтя, коли вони реалізуються через досвід. А вже сама участь в житті громадянського суспільства і дає цей неоціненний досвід через пропаганду і розповсюдження політичних ідей та вирішення нагальних проблем. Крім того, багато громадських організацій (на зразок аргентинської "Консієнсії", що згодом розповсюдилась на 14 країн Латинської Америки) працюють безпосередньо у школах, призначених для дорослого населення, з метою активного розвитку цих елементів демократичної культури саме через інтерактивні програми, які демонструють динаміку пошуку консенсусу як безпосередньо у групах громадської підтримки, так і в межах певних спільнот [15].

Ще одним каналом, завдяки якому громадянське суспільство сприяє розвитку демократії, є створення відмінної від політичних партій системи можливостей для розробки і чіткого формулювання, акумулювання і представництва своїх прагнень та інтересів. Здійснення цієї функції надзвичайно важливе, особливо для традиційних груп-дискримінантів — жіночих об'єднань та расових меншин, які звичайно відчужені від владних структур верхніми ешелонами офіційного політичного істеблішменту. Бо тільки організаційно сильний тиск знизу, в межах громадянського суспільства, може бути продуктивним. А його подальше поглиблення може бути запорукою досягнення соціальної та політичної рівності, розуміння "верхами" найболючих проблем "низів" та поліпшення законодавчої бази на користь всього суспільства [5, с. 211].

Громадянське суспільство також закладає надійний фундамент для розширення демократії, коли всіляко сприяє збільшенню можливостей участі та здійснення впливу на всі рівні державного управління. А розширення меж демократизації державного управління на місцевому рівні, що йде пліч-о-пліч з розвитком громадянського суспільства, одночасно є і важливою передумовою поглиблення демократії та "забезпечення її переходу від стадії клієнтелізму до громадянства", як це вже має місце у країнах Латинської Америки [19], так і по можливості в регіонах, що розвиваються, а також у країнах посткомуністичного світу.

У країнах з більш-менш розвиненою економікою, де громадянському суспільству не бракує плюралізму при наявності тенденцій до виникнення напруження через стикання інтересів, спрацьовують буферні механізми, навіть за яс-

краво вираженої поляризації думок та політичного протистояння. Водночас спостерігається об'єднання організацій, які з'явились на хвилі нового перерозподілу власності та тих, хто виступає за розв'язання проблем, що виникли. І вони разом генерують новоутворення, які у своїй діяльності не переймаються ні довготривалими регіональними, релігійними, етнічними конфліктами чи партійними розколами. За усунення комуністичних (або якихось інших) диктатур та при мобілізації суспільних сил на боротьбу за демократію новоутворення можуть, у свою чергу, генерувати сучасний тип громадянина, який у своїх прагненнях виходить за рамки історичних стереотипів і починає відроджувати свої національні почуття. Залежно від рівня готовності індивіда спрямовувати свої інтереси в бік приєднання до однієї з багаточисельних громадських організацій і реалізовувати там свої інтереси виникає більше можливостей спілкування з представниками різних політичних течій та носіїв думок різноманітного політичного спектру. Така диверсифікація веде до зниження рівня войовничості при обстоюванні власних думок та сприяє появі більшої гнучкості та у певному сенсі політичної інтелектуалізації, яка веде до такої толерантності у спілкуванні з політичними опонентами, а також підвищення готовності до компромісу. Саме такі тенденції та супутні ним обставини мають всі шанси проявитись на шляху розвитку демократії при створенні громадянського суспільства у країнах Центральної та Південно-Східної Європи.

Наступною найважливішою функцією демократії громадянського суспільства специфічного виміру періоду постіндустріальних трансформацій є підбір та підготовка нових політичних лідерів. У певних випадках це є спеціальною метою громадянських інституцій. Наприклад, фонд Евеліо Бі Хав'єр на Філіппінах пропонує програму підготовки на безпартійній основі місцевих державних службовців, які одержали свої посади на виборній основі, а також для тих, хто є кандидатами на них [6]. І це все робиться на принципах транспарентності, доступності та публічності. Зазначимо, що у більшості випадків підбір та підготовка як діючих, так і майбутніх управлінців є результатом довгострокових програм, ініційованих громадськими інституціями громадянського суспільства. Це дало можливість їх лідерам та активістам одержати необхідну освіту і кваліфікацію, а також почуття самосвідомості, необхідне для успішного виконання ними своїх службових обов'язків на рівні державних установ і політичних партій. Водночас їхня робота на зазначених позиціях скерована тим особливим баченням свого обов'язку, яке відзначене розумінням насамперед пріоритетів громадського інтересу, а їхні чітко окреслені наміри та вміння бути переконливими у проведенні свого альтернативного основній політиці курсу надають їм значно ширший діапазон реальної та потенціальної діяльності у сфері публічної політики.

З огляду на традиційні кадрові преференції на користь чоловіків у вищих коридорах державної влади громадянське суспільство зробило особливу ставку на залучення жінок (та представників інших маргінальних груп) на офіційні владні позиції. Там, де кадровий підбір нових лідерів з лав політичних партій, що перебувають при владі, не відповідає відповідним вимогам, є неадекватним і відмічений ознаками стагнації, функціональна готовність громадянського суспільства надолужити прогалини, що утворились, може зіграти визначальну роль у відродженні демократії та відновленні її легітимності.

Багато громадських організацій мають чітко сформульовані конкретні цілі щодо створення демократії (democracy-building), мають більш далекоглядну мету, ніж тільки підготовка політичних лідерів. Непідконтрольні впливам з боку інших партійних сил установи бувають налаштовані вельми критично, коли попереджують про можливі підтасовки результатів виборів, завищення самосвідомості електорату та підтвердження легітимності результатів виборів. У ряді випадків (як це було, скажімо, на Філіппінах 1986 року та Панамі 1989 року) вони демонструють свою відкриту опозицію до офіційних результатів виборів, оголосивши їх фальсифікованими [17]. Функція демократії громадянського суспільства мала особливо критичний прояв, коли йшлося про ініціювання демократії під час виборів у таких країнах, як Чилі, Нікарагуа, Болгарія, Замбія та Південна Африка. Різні демократичні інститути та мозкові центри постійно працюють в ряді країн з метою реформувати виборчу систему, демократизувати діяльність політичних партій, децентралізувати управління та відкритість у діяльності державних органів, зміцнити законодавчу базу та покращити ступінь підзвітності уряду перед народом. І навіть після завершення стану перехідного періоду організації, які займаються проблемами дотримання прав людини, продовжують грати ключову роль у по-

шуках шляхів проведення судової та законодавчої реформи, покращення пенітенціарних умов утримання в'язнів та дотримання різними державними установами відповідного рівня поваги до індивідуальних свобод та прав меншин.

Сильний громадянський соціум, переважно у країнах постіндустріальної стадії розвитку, широко розповсюджує інформацію, тим самим надаючи громадянам можливість здійснювати колективний пошук і обстоювання своїх інтересів і цінностей. І хоча в ряді випадків діяльність деяких груп на певний період може вийти на перший план (страйки, демонстрації і т. ін.), в широкому сенсі вони не можуть бути ефективними у протистоянні з політикою уряду в обстоюванні своїх прав до того часу, поки вони не стануть добре поінформованими про перебіг подій. Особливо чітко це видно під час дебатів з військових проблем та проблем національної безпеки, коли переважна кількість населення (це стосується здебільшого країн третього світу) практично не поінформована навіть з приводу найелементарніших речей. Тому саме вільна преса має забезпечити наявність необхідного потоку інформації, а також поінформувати про альтернативні можливості розвитку подій. Незалежні інституції можуть навіть довести до відома громадян певну інформацію з розряду делікатних ("hard-won" — в Україні це прийнято називати "злив компромату"), яка може йти урозріз з тим, що офіційно подає уряд. Проте це є загальноприйнятною практикою правозахисних організацій: даючи інформацію, що суперечить офіційним виданням, вони сприяють тому, щоб якомога меншою була можливість владних структур приховувати факти репресій або зловживання владою.

Розповсюдження нової інформації та ідей є однією з найважливіших умов реального проведення економічних реформ при переході від індустріального до постіндустріального демократичного суспільства. А це також є функцією демократії, яку здійснює громадянське суспільство у період, що розглядається. Водночас, коли політика економічної стабілізації в кризові періоди за загальноприйнятими канонами має здійснюватись швидко, рішуче та одноосібно тими, хто займає виборні посади, структурні реформи в економіці — приватизація, фінансова лібералізація для досягнення найбільш прийнятних результатів (найбільш доцільно це, певно, робити в посткомуністичних країнах) — повинні реалізовуватись демократичним шляхом.

Проведення успішних економічних реформ вимагає підтримки як з боку різних політичних блоків, так і наявності відповідного юридичного забезпечення. Ці блоки створюються не спонтанно, а є результатом кропіткої роботи. І тут проблема полягає не в масштабах і навіть не в ресурсах незалежності, які вони мають від громадянського суспільства. Головним є вибір вектора застосування їх інтересів. Консервативний інтерес, що може потерпати від реформ, має тенденцію організовуватись у соціальні формування на зразок профспілок, що обслуговують державний сектор економіки, а також у об'єднання, в які входять керівники державних підприємств та боси секторів виробництва, найбільш тісно пов'язаних з партійним керівництвом. Саме ці інтереси антиреформаторів і будуть гуртуватись навколо неприбуткових промислових галузей, необхідно виступати за зменшення державного втручання в їх виробничу діяльність, а також за відкриту економіку та посилення інституту конкуренції як на внутрішньому ринку, так і за кордоном. Новий та значно більш змішаний інтерес, який сподівається на позитивні для себе результати реформ, наприклад фермери, представники малого бізнесу, споживачі, як правило, значно гірше організовані і погано поінформовані насамперед про те, чого їм насправді чекати від нової політики.

Нові актори громадянського суспільства у країнах Азії, Латинської Америки, Східної Європи, такі, як мозкові центри, що займаються проблемами економіки, торгові палати, журналісти, які професійно підготовлені в сфері економічних питань, а також керівники телевізійних мереж мають заходитись долати організаційні та інформаційні бар'єри та мобілізувати всі зусилля для здійснення підтримки та, по можливості, максимально нейтралізувати опір для реального здійснення реформ.

Є ще одна функція демократії громадянського суспільства, яка певним чином підводить знаменник під всіма іншими, що були проаналізовані вище, — функція свободи створювати різні асоціації та об'єднання. Поліпшуючи підзвітність уряду, примушуючи його активізувати здатність оперативно реагувати на запити суспільства і діяти ефективніше в кризових ситуаціях і, отже, удосконалювати політичну систему, здоровий і динамічний громадянський соціум створює сприятливі умови позитивного відношення до уряду і готовності співпрацювати з ним для решти суспільства. Врешті-решт, це підвищує рівень здат-

ності держави виконувати свої функції та здійснювати керівництво громадянами на добровільно легітимній основі. Крім того, асоціативно насичене життя завжди краще, ніж наростання критичної маси вимог до держави; а це, у свою чергу, сприяє наростанню тієї ж критичної маси, проте зовсім іншого характеру — здатність різних груп та об'єднань громадянського соціуму самим підвищувати свій добробут і робити це вже незалежно від держави. Ефективний розвиток зусиль в різних сферах саме пересічних громадян суспільства може значним чином полегшити тягар сподівань і надій, які вони покладають на державу, і в такий же спосіб досить відчутно понизити ставки в політичній грі, особливо які робляться на загальнонаціональному рівні.

Отже, ступінь ефективності дії специфічних вимірів функцій демократії у громадянському соціумі в соціальних умовах постіндустріального суспільства (Е(Д)СВФДГСПС) можна подати у вигляді формули

$$\text{Е(Д)СВФДГСПС} = \frac{\text{УОВД} + \text{КД(ГС)}}{\text{ЗДД(ДІК)}^2},$$

де УОВД — умови обмеження влади держави; КД(ГС) — контроль над діями держави з боку громадянського соціуму; ЗДД — забезпечення дії демократії; ДІК — найдієвіший інструмент контролю.

Таким чином, виходячи з відомого постулату про те, що практика є найбільшим критерієм підтвердження правильності теорії (а існування і досить успішне функціонування громадянського суспільства в умовах країн, що перебувають на постіндустріальній стадії розвитку, є тому яскравим підтвердженням), стає очевидним: єдиний порятунок України та джерело виміру її подальшого прогресу лежать у площині більш удосконалених форм виробництва, розвитку демократії, розширення соціокультурного і духовного потенціалу, трансформації на більш високу стадію соціально-економічної самореалізації і самовдосконалення її як суверенної держави. А шлях до цього лежить тільки через громадянське суспільство.

Література

1. *Хижняк І. А.* Патронована культура та культурна демократія у США. Культурні процеси в американському соціумі періоду індустріальних та постіндустріальних трансформацій (друга половина XX століття): соціально-політичний вимір. — К., 2001.
2. *Baudrillard J.* For a Critique of the Political Economy of the Sign // Selected Writings. — Cambridge, 1996. — P. 58.
3. *Bell D.* The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting. — N. Y., 1973.
4. *Daly H.* Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development. — Boston, 1996 — P. 121.
5. *Diamond L.* Rethinking Civil Society. Toward Democratic Consolidation // Journ. of Democracy. — 1994. — Vol. 3. — July 5.
6. *Fox J.* Latin America"s Emerging Local Politics // Journ. of Democracy. — 1994. — April 5. — P. 114.
7. *Galbraith J. K.* The New Industrial State. 2nd ed. — London, 1991.
8. *Geremek B.* Civil Society Then and Now // Journ. of Democracy. — 1992. — April 3. — P. 3–12.
9. *Huntington P.* Will More Countries Become Democratic? // Political Science Quarterly. — 1984. — Summer. — #99.
10. *Inglehart R.* Culture Shift in Advanced Industrial Society. — Princeton (N. J.), 1990.
11. *Inglehart R.* Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. — Princeton, 1997.
12. *Jameson F.* Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism. — London, 1992.
13. *Lasch Ch.* The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy. — N. Y.; London, 1995.
14. *Lipset S. M.* Political Man. — Baltimore, 1981.
15. *de Martini R. M., de Pinedo S.* Women and Civil Life in Argentina // Journ. of Democracy. — 1992. — July 3. — P. 138–146.
16. *New* York Times Books Review. — 1978. — Dec. 10. — P. 6.
17. *Pascual D.* Organiziting People Power in the Philippines // Journ. of Democracy. — 1990. — Winter. — #4. — P. 102–109.
18. *Shils E.* The Virtue of Civil Society // Government and Opposition. — 1991. — Winter. — #26.
19. *Waylen G.* Women and Democratization: Conceptualizing Gender Relations in Transition Politics // World Politics. — 1994. — April. — #46. — P. 327–354.